

Lesbrief workshop etsen

“Rembrandts rariteiten”

Workshop in het kader van de reeks **“Onderzoek in spiegelbeeld”**

Museum Het Rembrandthuis heet u en uw leerlingen van harte welkom bij de workshop “Rembrandts rariteiten”.

Tijdens deze workshop zullen de leerlingen kennis maken met de etsen van Rembrandt en met zijn rariteitenverzameling. Naast schilder, tekenaar en etser was Rembrandt koopman en verzamelaar van voorwerpen die hij vaak gebruikte als inspiratiebron voor zijn werk.

De leerlingen leggen in deze workshop zelf een kleine verzameling aan en maken naar aanleiding daarvan een prent die ze zelf afdrukken.

Informatie en handleiding over de voorbereidende les vindt u hieronder.

Wij wensen u veel succes bij de voorbereiding van de workshop!

Afdeling Educatie en Publieksbegeleiding Museum Het Rembrandthuis,

23 februari 2012

“Rembrandts rariteiten”

Korte omschrijving van de workshop:

Leerlingen maken een droge naald prent naar aanleiding van voorwerpen die de docent(e) aanbiedt of die ze zelf verzameld hebben. Vooraf of na afloop krijgen ze een rondleiding door het museum.

Doelgroep:

Leerlingen van het voortgezet onderwijs.

Plaats:

De voorbereidende lessen worden op school gegeven, de rondleiding in Museum Het Rembrandthuis en de workshop in een vlakbij het museum gelegen speciale werkruimte. (Bij bevestiging van uw bezoek sturen wij u adresgegevens en een plattegrond)

Doel van de workshop

1. De leerlingen hebben een droge naald prent gemaakt waarin ze aandachtig een voorwerp hebben afgebeeld. Dit kunnen voorwerpen zijn die door de docent zijn meegenomen of voorwerpen die ze zelf verzameld hebben.
2. De leerlingen kennen een aantal beeldende begrippen en feiten over de ets- en droge naald techniek, die van belang zijn om een sterke droge naald prent te maken.
3. De leerlingen kennen een aantal belangrijke kenmerken van de Gouden Eeuw, ze weten ook dat er toen verzamelingen werden aangelegd, wat men daar zoal in aantrof en wat voor verzameling Rembrandt had.

Stappenplan:

1. Op school worden de leerlingen voorbereid met een presentatie van een aantal afbeeldingen van etsen van Rembrandt, te downloaden via de site van het Rembrandthuis. *Klik hiervoor op ‘Educatie’, dan ‘Workshops scholen’ en vervolgens op ‘Rariteiten’.* Deze presentatie neemt 20 minuten in beslag.
2. Vervolgens legt de docent uit wat de opdracht is; de leerlingen gaan een droge naald prent maken van een voorwerp. Voorbereidend gaan ze op school een tekening maken.

We suggereren voor het maken van de tekening twee mogelijkheden:

A) ofwel slechts 1 lesuur waarin een tekening wordt gemaakt naar aanleiding van voorwerpen die door de docent zijn meegenomen, dit gebeurt dan na de presentatie van 20 minuten.

B) ofwel twee lesuren; in het tweede lesuur maken de leerlingen een tekening naar aanleiding van voorwerpen die ze zelf hebben verzameld.

In geval A) dient de dan gemaakte tekening als basis voor de droge naald prent; in geval B) dient de in de tweede les gemaakte tekening als basis.

3. De leerlingen maken onder leiding van een museumdocent in de speciale werkruimte van Museum Het Rembrandthuis in Amsterdam een droge naald prent, die ze afdrukken op de etspers. Samen met een rondleiding neemt dit twee uur in beslag.

Praktische informatie

Adres:

Rembrandthuis
Jodenbreestraat 4 1011
NK Amsterdam
tel. 020 5200400

workshopruimte
de Smederij
Nieuwe Uilenburgerstraat 59
1011 LM Amsterdam

Maximale grootte van de groepen: 15 leerlingen (bij meer wordt gesplitst)

Kosten: 50 euro per workshop voor 15 leerlingen

Downloaden lesmateriaal introductielessen op school:

www.rembrandthuis.nl/educatie/...

Voor reserveringen kunt u contact opnemen met de afdeling Educatie van Museum Het Rembrandthuis, minimaal twee weken van tevoren.

Workshop “Rembrandts rariteiten”

Deel 1 introductieles op school:

Duur:
2 lesuren

Doel:

De leerlingen zijn voorbereid op de workshop

1. de leerlingen hebben een tekening gemaakt die als basis dient voor de workshop in de werkruimte van het Rembrandthuis.
2. de leerlingen kennen een aantal beeldende begrippen en begrippen over de ets- en droge naald techniek.

Benodigdheden:

Powerpoint Presentatie Rembrandts rariteiten (te downloaden van www.rembrandthuis.nl.
Klik hiervoor op ‘Educatie’, dan ‘Workshops scholen’ en vervolgens op ‘Rariteiten’.)

Tekenpapier (formaat 10 x 15 cm)

Potloden (2 B en 6 B)

Bij 1 lesuur: Voorwerpen (of afbeeldingen van voorwerpen) met een duidelijke structuur

Voor twee lesuren: naast deze voorwerpen ook door de leerling verzamelde voorwerpen.

Onderdelen van introductielessen:

1. **Les 1.a)** Presentatie van foto’s over de rariteitenverzameling van Rembrandt en van etsen waarvoor de verzamelde objecten inspiratiebron waren. (20 minuten)
2. **Les 1.b.)** Maken van een tekening naar aanleiding van voorwerpen die door de docent zijn meegenomen. (30 minuten);

Deze laatste tekening kan als basis dienen voor de workshop, maar ook is een tweede voorbereidende les mogelijk:

3. optioneel: **Les 2.** maken van een tekening naar aanleiding van voorwerpen die de leerlingen zelf hebben meegenomen.(50 minuten)

Ook deze tekening kan als basis dienen voor de workshop.

NB Dit zijn suggesties voor introductielessen. Elke docent kan natuurlijk vanuit de tijd die beschikbaar is, indeling van de lesuren op de school en persoonlijke didactische aanpak kiezen voor een ander soort voorbereiding. Wel is het zo dat de hierboven beschreven doelen gehaald dienen te zijn om de workshop te doen slagen. Een school kan dus alleen deelnemen aan de workshop als dit het geval is.

Les 1. Presentatie over Rembrandts rariteiten (20 minuten) en maken van een tekening (30 minuten)

1.a Powerpoint presentatie

Duur: 20 minuten

Benodigheden: de powerpoint presentatie “Rembrandts rariteiten” is te downloaden van www.rembrandthuis.nl

De presentatie bestaat uit afbeeldingen van het rariteitenkabinet van Rembrandt, van een aantal etsen van Rembrandt waarvoor de rariteiten als inspiratiebron hebben gediend, en van twee etsen van de graficus Jakob Demus.

Bij elke afbeelding vindt u een toelichting. Zo maken de leerlingen kennis met aspecten van het etsen, met Rembrandt als verzamelaar en als etser, en met een door Rembrandt geïnspireerde kunstenaar.

De beeldaspecten en de begrippen betreffende de ets- en droge naald techniek die bij de afbeeldingen vermeld staan komen ook aan bod tijdens de workshop.

Afbeelding 1 Introductie tekst

Afbeelding 2 Zelfportret met verbaasde blik, 1630, ets, 51 x 46 mm (B320)

Wie is dit?

Hoe kijkt hij? Waarom zou hij zich zo hebben afgebeeld?

Wat deed Rembrandt?

Rembrandt was niet alleen de beroemde schilder van bijvoorbeeld de Nachtwacht, maar ook een heel goede etser. Tijdens zijn leven werd hij eerst vooral beroemd door zijn etsen die over heel Europa verspreid werden. Hier zie je een ets.

Jullie gaan een eigen prent maken tijdens een workshop in de speciale workshopruimte in de buurt van het Rembrandthuis in Amsterdam. In dit huis heeft Rembrandt bijna twintig jaar gewoond en gewerkt.

Wat is etsen?

Bij het etsen worden getekende lijnen door een bijtend zuur in een metalen plaat gevreten. De etstechniek verloopt in verschillende stadia.

1. De metalen plaat wordt bedekt met etsgrond. Dit is een zacht mengsel van was, hars en asfalt.
2. In die etsgrond teken je de voorstelling met een etsnaald. Een etsnaald is een spitse, metalen naald, zo groot als een potlood.
3. Elke lijn die met de naald wordt getekend, haalt de etsgrond weg en legt het metaal bloot.
4. Als de tekening klaar is, gaat de plaat in een agressief zuurbad. De etsgrond is tegen dit zuur bestand. In de niet met etsgrond bedekte stukken, de lijnen van de tekening dus, blijft het

zuur iets van de metalen plaat weg. Hoe langer de plaat in het zuur ligt, hoe dieper de lijnen tot groeven worden weg gebeten.

5. Je haalt de plaat uit het zuurbad en verwijdert de etsgrond. Daarna smeert je de plaat in met drukinkt. De drukinkt moet gedeeltelijk weer worden weggepoetst, totdat er alleen nog inkt in de groeven zit.

6. Vervolgens kan de plaat, nadat een vochtig stuk papier op de geïnkte zijde is gelegd, door een drukpers worden gehaald. De inkt uit de groeven wordt op het papier geperst. De voorstelling komt in spiegelbeeld op het papier: alles wat je links op de plaat zag, zie je rechts op de afdruk.

Afbeelding 3 foto van het rariteitenkabinet in het Rembrandthuis

Rembrandt was schilder, etser en tekenaar, maar hij was ook kunsthandelaar; hij kocht schilderijen en prenten in en hij verkocht deze weer.

Daardoor is hij heel rijk geworden, maar hij gaf ook heel veel geld uit. Doordat hij zijn dure huis niet meer kon afbetalen en schulden had gemaakt, raakte hij failliet. Om de schuldeisers te betalen, moesten Rembrandts bezittingen, waaronder zijn verzameling, worden verkocht. Een ambtenaar van het stadhuis heeft toen (1656) een lijst gemaakt van alle spullen die zich op dat moment in het huis van Rembrandt bevonden.

De meest bijzondere kamer van het huis was de “kunstcaemer”. Hierin bevond zich een grote verzameling voorwerpen uit diverse werelddelen. Op deze afbeelding zie je de kamer.

Een andere naam voor kunstcaemer was “rariteitenkabinet”. Het woord rariteiten komt van het Franse woord “rare”. Dit betekent niet “raar” of “vreemd”, maar “zeldzaam”. Een rareiteit is dus een zeldzaam voorwerp.

In de 16de en 17de eeuw legden sommige rijke kooplieden een verzameling aan, maar ook mensen met bepaalde beroepen, zoals apothekers en artsen, en ambachtslieden, zoals edelsmeden, of, zoals in het geval van Rembrandt, kunstschilders.

Wat zien we?

Gedroogde dieren, gipsen afgietsels van antieke beelden, speren uit Indonesië, het schild van een schildpad, koraal, glas uit Venetië, servies met prachtige patronen en motieven, een echte leeuwenhuid, een slangenhuid, en een kastje voor munten en penningen.

Hoe zou Rembrandt aan de spullen van zijn verzameling komen?

Rembrandt kwam op verschillende manieren aan deze spullen. Hij kocht ze op jaarmarkten of op veilingen. Maar ook waren er in de 17de eeuw in Amsterdam veel curiosawinkels en het is waarschijnlijk dat Rembrandt daar spullen heeft gekocht.

In de Gouden Eeuw waren er twee grote handelsmaatschappijen die met hun schepen in diverse werelddelen handel dreven; de West-Indische Compagnie (WIC) en de Verenigde

Oostindische Compagnie(VOC). Ze werden in het begin van de 17de eeuw opgericht en er werden kleinere handelsmaatschappijen in opgenomen om de samenwerking te bevorderen. De grootste vestiging van de VOC bevond zich in Amsterdam. Zeelieden van de VOC en de WIC namen de voorwerpen vaak als privé-bagage mee naar Nederland. Zo kwamen er voorwerpen uit gebieden rond de Middellandse zee, uit het Turkse Rijk, Rusland, Noord- en West-Afrika, Oost- en West-Indië.

Waarom verzamelde Rembrandt?

- 1.Omdat hij de voorwerpen mooi vond
- 2.Handel. Hij kocht en verkocht de voorwerpen
- 3.Rembrandt gebruikte de rariteiten als inspiratiebron voor zijn eigen schilderijen en etsen.
- 4.Als voorbeeld voor zijn leerlingen: dat zie je in de volgende afbeelding in de powerpoint.

Afbeelding 4 Leerling tekenend bij kaarslicht; ca. 1641, Ets, 94 x 64 mm Museum Het Rembrandthuis, Amsterdam(B130, staat II/3)

AFBEELDING

Rembrandt is bekend om zijn clair-obscur; dat is het contrast tussen lichte en donkere gedeeltes in een afbeelding. Zo'n contrast wordt sterker als een voorwerp wordt verlicht met een kaars. Hier zien we hoe een leerling een borstbeeld natekent dat wordt verlicht door een kaars.

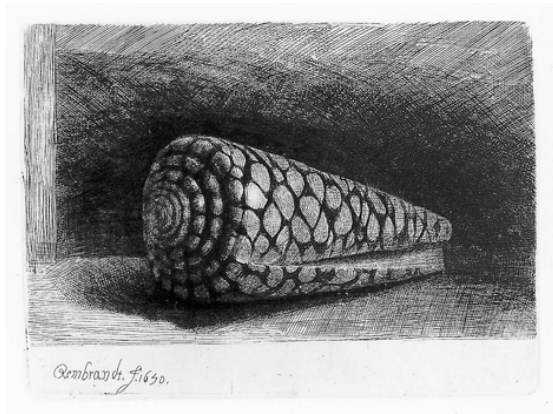
Er zijn op de afbeelding *twee soorten schaduw* te zien; de **eigen schaduw** en de **slagschaduw**

Eigen schaduw is de schaduw die op het object aanwezig is. Bijvoorbeeld: De kaars schijnt op het gezicht van de jongen; de ene kant van het gezicht is licht, de andere kant is donker

Slagschaduw is de schaduw van een voorwerp op een ondergrond of achtergrond. Bijvoorbeeld: het schetsboek waarin de jongen tekent, werpt schaduw op het andere boek en de tafel.

De vorm van de schaduw wordt sterk bepaald door de soort lichtbron en de plek van de lichtbron. Een kaars veroorzaakt vaak scherpere schaduwen dan zonlicht omdat hij zich zo dichtbij bevindt. Als de lichtbron hoog staat, zijn de schaduwen korter dan wanneer de lichtbron laag staat.

We zien hier een techniek die door Rembrandt veel gebruikt is; **arceren**. Arceren is het aanbrenge van evenwijdige lijntjes. Het lijkt wel alsof deze lijntjes een donker vlak vormen. Dit is bijvoorbeeld het geval in de zuilen in de achtergrond; Dat vlak wordt nog donkerder als je over deze lijntjes in tegenovergestelde richting ook lijnen zet; dit heet "**kruisarceren**". In het geval van de schaduw op de zuilen spreken we van "**enkel arceren**".

Afbeelding 5 Schelpje uit de Indische Oceaan. Conus marmoreus, 1650, Ets, droge naald en burijn. (B 159)

AFBEELDING

Hier is naast het etsen nog een andere grafische techniek gebruikt, die jullie zelf gaan toepassen. Dat is de techniek van de droge naald. Hierbij wordt direct in de plaat gekrast met een naald. Dit levert een ander soort lijn op dan de etsstechniek. Bij de droge naald techniek komt aan weerszijden van de lijn een ophoping van het weggekraste metaal, terwijl bij het etsen het weggebeten metaal verdwijnt. Dit veroorzaakt een fluweelachtige lijn.

Rembrandt heeft hierin niet alleen het etsen en de droge naald techniek toegepast, maar ook gewerkt met een burijn. Dat is een soort guts waarmee je het metaal uit de plaat duwt. Het metaal wordt zo weggehaald en blijft dus niet aan de randen van de lijn liggen zoals bij de droge naald techniek. De burijn levert ook een strakkere lijn op dan de etsnaald.

In welk gedeelte van de ets is de burijn gebruikt?

Als je een ets maakt, moet je er natuurlijk altijd rekening mee houden dat alles **in spiegelbeeld** wordt afgedrukt;

Wanneer moet je daar vooral op letten?

Bij de handtekening;

maar in dit geval ook de spiraal, die in tegenstelling tot de spiraal in de echte schelp tegen de wijzers van de klok ingaat.

Hier zie je duidelijk **structuur**; structuur is hoe iets is opgebouwd, waarop iets in elkaar zit.

Een hele mooie structuur zit er bijvoorbeeld in een ananas. (docent laat een ananas zien; dit kan elk voorwerp met een uitgesproken structuur zijn.). Hier zie je dat de segmenten dwars over de ronding van de vrucht lopen. We noemen dat diagonaal en de ananas heeft een diagonale structuur. Waar zie je die structuur nog meer? (in de blaadjes van de ananas).

Welke structuren zien we hier in de schelp?

In de schelp zien we door zwart omgeven witte vlekken.

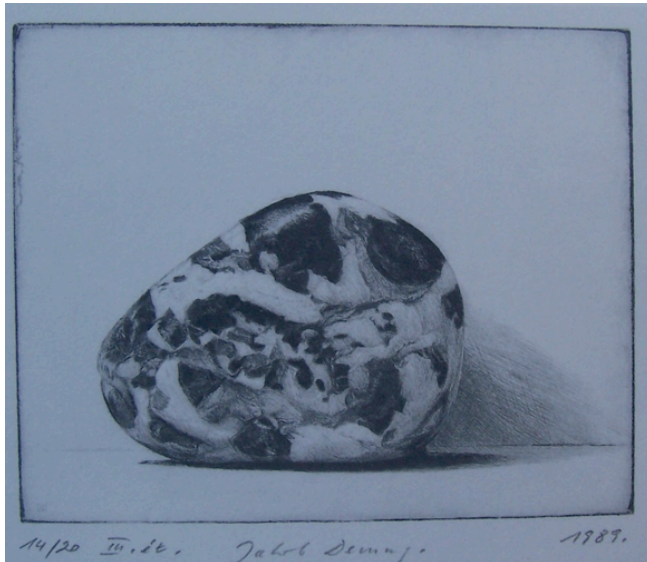
Deze vlekken hebben de structuur van een **spiraal**, waarin ze steeds groter worden

Op de brede ronding van de schelp nemen de vlekken een druppelachtige vorm aan en ze lopen, zoals bij de segmenten van de ananas, dwars over de schelp heen. Er is dus ook een **diagonaalstructuur**.

Wat zou Rembrandt hier eerst hebben getekend; de achtergrond of de voorgrond?

De vorm van het schelpje wordt in donker uitgespaard. Dat wil zeggen; eigenlijk is het schelpje geëetst door de omgeving donker te maken.

Er is hier ook sprake van arceren en kruisarceren.

Afbeelding 6, Demus 196 "Feirefiz" (marble Pebble) (1989)

Veel kunstenaars zijn geïnspireerd door Rembrandt, en een goed voorbeeld daarvan is de in Wenen geboren graficus Jakob Demus. Demus laat zich vooral inspireren door de natuur. Hij etst en tekent landschappen, maar met name planten en bloemen, met heel veel concentratie. Ook maakt hij prenten van schelpen, mineralen, vogelvleugels en hagedissen. Bijzonder aan zijn werk is dat hij verschillende technieken gebruikt zoals burijn, droge naald of **roulette**, maar vooral dat hij ook in de plaat krast met een scherpgeslepen diamant. Dit is dus een speciale droge naald techniek omdat Demus direct in de plaat krast. Hij is, voor zover bekend, de enige kunstenaar ter wereld die in deze techniek werkt.

*Een **roulette** is een rolletje met uitstekende puntjes. Je rolt daarmee over de met etsgrond bedekte plaat. Daar waar je op de plaat drukt komen puntjes in het koper bloot te liggen. Die puntjes worden in het zuurbad uitgebeten.*

Welke structuur zie je in de steen ?

Grillige donkere en lichte vlakken

Welke soorten schaduw zie je hier?

Eigen schaduw op de steen; slagschaduw op de muur

Welke techniek heeft Demus toegepast om de schaduwvlakken te maken?

Arceren en kruisarceren.

Ook hebben we hier met **textuur** te maken. Textuur is hoe iets aanvoelt.

Hoe zou de steen aanvoelen en hoe kunnen we dat zien?

De steen is glad en vlak. Door de strakke lichtvlek in de bovenkant van de steen

Afbeelding 7, Demus 153. "Garden Delphinium, delicately shaped"

AFBEELDING

Welke structuur is hier te zien?

Aan de onderkant zijn de bloemen groot en open, aan de bovenkant zijn ze nog klein en gesloten.

Wat voor textuur zien we hier?

Jakob Demus kan zo etsen dat je het zachte van de bloemblaadjes bijna kan voelen. Hij doet dat door hele fijne lintjes in het bloemblad te zetten. De stengel, die steviger is, is met korte dikkere lijnen weergegeven.

Wat opvalt in de droge naald prenten van Demus is de plek van de voorwerpen op het vel papier. Die keuze voor een bepaalde plaats van de voorwerpen of vormen op het vel, of de verdeling van de voorwerpen of vormen op het vel noemen we **compositie**.

Er zijn verschillende soorten compositie. Zo kunnen we spreken van een horizontale compositie en een verticale compositie. Bij de steen zijn de vormen (de steen zelf, de tafel, de schaduw) in horizontale richting op het vlak gezet. De bloemen zijn verticaal in het vlak gezet. Bij de steen heeft het vel papier ook horizontaal en bij de bloemen verticaal. In het geval van de steen is er dus sprake van een horizontale, bij de bloemen van een verticale compositie.

Wat ook opvalt, is dat de steen bijna in het midden van het vel papier staat, terwijl de bloemen helemaal rechts in het vlak staan. Hier zien we het verschil tussen een asymmetrische en een symmetrische compositie; om dit verschil te begrijpen geven we voorbeelden van symmetrie en van asymmetrie.

We hebben het over **symmetrie** als de twee helften van een voorwerp [of een afbeelding] elkaars gespiegelde zijn. Dit is bijvoorbeeld het geval bij een fles. Als je een tekening maakt van een fles en je trekt een verticale lijn door het midden is de ene helft van de fles precies hetzelfde als de andere helft.

Bij een gezicht is dat niet zo; de ene helft van je gezicht is nooit hetzelfde als de andere helft. Een gezicht noemen we daarom **asymmetrisch**.

Zo hebben we het ook bij tekeningen en schilderijen over symmetrisch en asymmetrisch. Nou is de ene helft van de tekening bijna nooit precies hetzelfde als de andere helft, maar wel kun je zeggen dat er in de ene afbeelding meer sprake is van symmetrie dan in de andere;

Kijk maar naar de twee etsen van Jakob Demus; de steen in de eerste ets ligt bijna in het midden van het vlak, zodat het verschil tussen de linker- en de rechterhelft van de tekening niet zo groot is als bij de bloemen op de andere ets. Hier is de ene helft van de ets helemaal leeg en in de andere helft is geëetst.

Wat vind je mooier; symmetrisch of asymmetrisch? Waarom? Is het harmonieus, is het spannend?

Als je zo meteen zelf gaat tekenen kun je hier ook op letten; waar in het vlak ga je het voorwerp (de voorwerpen) tekenen?

Maar niet alleen op compositie kun je letten. Je kunt ook letten op alle andere begrippen waar we het over hebben gehad om je tekening te maken: soorten schaduw, arcering, structuur en textuur... Veel plezier bij het maken van de tekening.

1.b. maken van een tekening (30 minuten)

- Doel** het maken van een tekening die als basis dient voor de workshop
Of; het maken van een tekening om te oefenen met de beeldende begrippen die in de presentatie zijn besproken. De leerling kan zijn ervaring met het tekenen gebruiken om geschikte voorwerpen te kiezen voor de volgende les.
- Materiaal** voorwerpen met een grote diversiteit en een uitgesproken structuur en textuur.
20 vel papier van 10 x 15 cm
20 potloden , 2 B en 6 B
- Uitleg** Maak een tekening van één van deze voorwerpen waarbij je goed let op de begrippen waar we het over hebben gehad.

Les 2 (facultatief) de voorbereidende tekening.

Plaats:	op school
Aantal leerlingen :	maximaal 15
Materiaal;	de door de leerlingen verzamelde voorwerpen of afbeeldingen Tekeningpapier van 10 x 15 cm (dezelfde grootte als de perspex plaat waar straks de definitieve droge naald afbeelding op komt.) Potloden 2B en 6B
Doel:	maken van een tekening naar aanleiding van voorwerpen die de leerlingen zelf hebben verzameld. Deze tekening dient als basis voor de droge naald prent.

Tijdens het werken wordt gelet op de in de presentatie vermelde beeldaspecten als structuur, textuur, compositie

Stappen:

Vragen: Op welke aspecten ga je letten bij het maken van de tekening?

Maken van de tekening

Evaluatie: vragen stellen om te kijken of het doel bereikt is

*Wat vind je mooi in de afbeelding of het voorwerp en hoe heb je dit laten zien?

*Zitten er verschil in de dikte van de lijn?

*Is er ruimte te zien en hoe heb je dit erin aangebracht?

*Heb je structuur ontdekt,

*Zo ja; hoe zou je die structuur noemen?

*Heb je een keus gemaakt voor een speciale compositie?
(asymmetrisch, diagonaal, horizontaal)

*Welke nieuwe dingen heb je ontdekt door goed naar het voorwerp/de afbeelding te kijken?

Workshop “Rembrandts rariteiten”

Deel 2

Les 3 **De workshop zelf in de werkruimte**

Duur: Drie kwartier

Materiaal: De op school gemaakte tekeningen

Programma: Ontvangst,
Nadere uitleg van de opdracht; het inkrassen van de plaat en het
afdrukken van de droge naald prent
Leerlingen gaan aan de slag onder begeleiding van een museumdocent.

De rondleiding door het oude huis van Rembrandt voert met name langs de voorwerpen in de Kunst Caemer en daarnaast mogelijke afbeeldingen waarop voorwerpen voorkomen, zoals schilderijen met stillevenachtige details (bijvoorbeeld ‘De Grootmoedigheid van Scipio’ van Gerbrand van den Eeckhout of de ets met de schelp van Rembrandt).